

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas

2002 m. birželio 15 d.

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka Nr. 116 (24)

Saturday supplement June 15, 2002

No. 116 (24)

KANČIOS TIKĖJIMAS IR PRASMĖ

BRONIUS KETURAKIS

Kaip skaudžiai liūdna, kad vis dažniau Tėvynė mums tampa etnografinė abstrakcija. Kaip skaudžiai liūdna, kad Tėvynė vis dažniau yra toli.

Arti — sau — vis dažniau esame mes patys. Kiekvienas atskirai. Jau užmiršome, kad be Tėvynės būsim vieni praeities, toji praeities dalis, kuri greitai tampa išnykimu.

O Tėvynė neturi praeities. Tėvynė visados yra šiandiena. Todėl ji tokia gyva — kaip siekiamybė, idealas, viltis, kasdienybė. Ir kaip supratimas.

Kas atsitiko, kad ėmėme suprasti vien save, o ne dabartį, kurioje gyvena Tėvynė? Kas atsitiko, kad žodis ir veiksmas tapo priešiški? Kas vis dėlto tragiško įvyko, kad mūsų žodį apleidžia visagalybė aprėpti ir atskleisti esmes, prisiliesti prie paslapties, tapti tos paslapties dalimi ir liudyti mūsų nelaikimumą? Tačiau yra dar viena, jau likiminė, Tėvynės skirties dalis —

Tėvynė negailestingiausiai patikrina giluminį ryšį tarp tikėjimo — Tėvynė, žmogiškumu, dieviškumu — didingumo ir nužmogėjimo prapulties.

Gaila, kad to mes arba nežinome, arba nesuprantame, arba tą vieną svarbiausių tiesų suvokiame pavėluotai, jau neturėdami laiko nei jėgų ką nors giliau suprasti ir pakeisti.

Praeitame šimtmečiu, kupiname tragizmo, kančių ir kraujo, toji tiesa buvo primenama ne kartą. Mums, lietuviams, ji skambėjo Sibiro pragaruos ištremtų lietuvių maldaknygėje, A. Miškinio ir K. Inciūros psalmėse, paminkluose išnykusiems kaimams, upeliams, ežerams.

Ir paminkluose istoriniam laikui, kuris buvo mums skirtas, bet totalitarinės prievartos sunaikintas ir tapęs niūriu, nuolat išpėjančiu šešėliu, gulančiu ant dar vaikiško XXI amžiaus veido.

Robertas Keturakis — poetas, išleidęs keliolika poezijos, apybraižų ir esė knygų; buvęs *Nemuno*, *Santaros*, *Kauno žinių* redaktorius.

Trėmimai — tautos skaudi patirtis

Maža mūsų tauta, išprausta tarp didžiųjų, apsiginti negalinti, lengvai okupuojama, alinama, teriojama. Besipriešinanti tautos dalis neretai kišama į kalėjimus ar net ištremiama: daugiausia — į rytus, kur tuščios platybės tolimame Sibire; tik retu atveju — į vakarus: ten vietos nėra, nebent laikinai — mirties skirtose stovyklose.

Tie ištremimai — skaudi tautos patirtis, palietusi ir išvežtuosius, ir artimuosius, visą tautą. Daug negrįžusių, be jokio išlikusio ženklo, nebent neryški kapų vieta. Bet yra ir ištverusių, sugrįžusių. Dažnai — palaužti kūnu, bet nepalaužti dvasia. Išlikusieji dažnai jaučia, kad išliko dėl kažkokio tikslo — kažką įvykdyti, atlikti — kad ir liudyti apie tą ištremimo skaudžią patirtį, atsilyginti geriau už išlaisvinimą iš patirto blogio.

* * *

Tremia nekaltus tie, kurie turi smurto jėgą, bet neturi sąžinės. Būtina tokius patraukti į žmoniškumo teismą, bet paprastai, nustoję valdžios, tokie dingsta, o jų kolaborantai nusiplauna rankas — tarsi niekas nei nebuvo kaltas, gal tik paskleidžiamas melas, kad ištremtieji patys kažkaip buvo viso to „nusipelnę“. Tremtį pakėlusiams, gyviems išlikusiems, nebelineka nieko kito, kaip tik liudyti apie patirtą žmogaus žmogui neteisybę ir dar uoliau kurti bei stiprinti savo krašto ir tautos gerovę — ne tiek materialinę, kiek dvasinę, saugojant tautą, kad taip nebeatsitiktų. Blogi patyrę, bet jį pergalėję, yra tinkamiausi kurti Gėrio karalystę.

Koks absurdas, kad pačioje Lietuvoje yra daug tokių, kurie ignoruoja ar net dengia trėmimų faktą, ir kad yra net tų, kurie nusikalsdami teisingumui, piktnaudodami galia, į visokius pašalius „tremia“ nei valdžios, nei teisingumo neapsaugojamus tautiečius!

* * *

Gyvai prisimindami tautiečių patirtus ištremimus, pirma pagerbiame tuos, kurie negrįžo: jų palaikai — svetimajame žemėje. Aukščiausiasis tesuteikia jiems užsitarantą amžiną poilsį. Paskui — žvelgiame į tuos, kurie išliko ir mieliai klausomės jų gyvo liudijimo. Juk ta jų patirtis taip ryškiai išsirežusi į tautos sąmonę ir taip giliai išreiškiama įvairios menos formose. Jie mums byloja ne vien apie patirtą blogį; ne — daug daugiau — apie juose išryškėjusį gerį. Jie gali mus praturtinti kaip tik tuo skausme ugdytu geriu.

Kęstutis A. Trimakas

Šio priedo puslapiuose...

Iš Sibiro nebegrįžusiųjų kapų kampelio vaizdas (1 psl.).

Iš tremties grįžę — Balys Sruoga, kun. Kazimieras Vaičionis, Stasė Dzenuškaitė, Aleksandras Kantvilas (atstovaujantys daugelį kitų) — dalinasi savo patirtimi ir kancioj ugdytu geriu (1 psl.).

Aleksandro Kantvilo prisiminimai iš Stutthofio koncentracijos stovyklos (1-3 psl.).

Skulptorės Elenos Gaputytytės troškimas išsipildo — pasaulio šviesa išvysta lietuvių tremtinių išgyvenimai, iliustruoti atleidimą išreiškiančia jos kūryba (2 psl.).

Stasės Dzenuškaitės poezija, pilna tėvynės ilgesio, stiprinta iš Anapus (3 psl.).

Tremtinių dukra Birutė Marcinkevičiūtė savo kūryba išreiškia gyvenimo trapumą (4 psl.).

Poetas Bronius Keturakis — apie tremties kančios prasmę (1 psl.) ir lietuviškojo Jeremijo (kun. Kazimiero Vaičionio) raudų reikšmę (4 psl.).

Aplink Tremtinio savaitraštį susibūrusieji liudija dabarties Lietuvai apie tautos skaudžią patirtį (žr. *Svystelėjimai*, 4 psl.).

ALYS SRUOGA (1896-1947), dramaturgas, poetas, prozininkas, nacių kalintas Stutthofio koncentracijos stovykloje 1943-1945 m. Parašė nelaisvės memuarinį kūrinį *Dievų miškas*. Mirė 1947 metais.

KUN. KAZIMIERAS VAIČIONIS (gim. 1921), sovietmetyje diegė katalikišką, lietuvišką dvasią jaunime, už tai 1951-1953 m. kalintas Sibire. Neleista jam grįžti į Lietuvą. Tik po 20 metų paskirtas į lietuvišką parapiją Ceikiniuose.

„...Aš esu įkaitas už mūsų tautą, ir šios aukos suvokimas palengvina man gyvenimą. Tai didelė garbė būti auka už tautą.“ (Stutthof, 1945)

Tardytojai klausė, kuo jis jaučiasi nusikaltęs tarybų valdžiai. Atsakė: „Per mažai kovojau prieš bolševikus.“

STASĖ DZENUŠKAITĖ (gim. 1924 m.), nors stipriai verčiama, atsisakė kolaboruoti su komunistine valdžia, suimta, 1950-1953 m. kalinta sunkių darbų stovykloje Mordovijoje. Ten gimė jos tremties poezija. Atgavusi laisvę studijomis įgijo pedagogikos doktoratą. Paruošė tiktybos programas Lietuvos mokykloms. „Viską pakelti padėjo tikėjimas ir malda, meilė Lietuvai... čia pat esančio Kristaus globa.“

ALEKSANDRAS KANTVILAS (1920-1997), buvęs Lietuvos karininkas, turėjęs gabumų dailei, nacių kalintas Stutthofio koncentracijos stovykloje 1943-1945 m. Laisvėje veiklus Australijos lietuvių visuomenėje. Parašė *Prisiminimus* 1990 m. Mirė 1997 metais. „Aš nekeikiu tų laikų. Daug skausmo patyriau, tačiau dar daugiau išmokau... suprasti skausmą... iškęsti jį, taip pat atleisti.“

Iš Aleksandro Kantvilo Prisiminimų

Naciai-vokiečiai, nustumę sovietų armiją į Rytus ir okupavę Lietuvą 1941 metais, suėmė būrį žymių lietuvių inteligentų, juos kalino Stutthofio koncentracijos stovykloje, kaip įkaitus, kad palaužtų lietuvių tautos pasipriešinimą jiems. Tarp jų buvo kalinimas ir buvęs Lietuvos karininkas Aleksandras Kantvilas. Šios ištraukos ir piešiniai yra iš jo parašytų *Prisiminimų* (1943-1945).

„Kodėl taip niekinamas buvo žmogus ir taip kankinamas? Gal tam, kad jį nubaustų, o gal tam, kad tame paniekinime ir kančioje jis sutvirtėtų, taptų kilnesnis. Aš manau, niekas, kas kentėjo ir buvo niekinamas, negalėtų kitų kankinti ir niekinti. Dabar aš suprantu, kad mylėti savo priešą ir jam atleisti (gal labiau atleisti) yra daug daugiau, negu keršyti ir neapkęsti. Dabar jau suprantu ano didžiojo Vyro — Kristaus žodžius ir darbus.“

Aleksandras Kantvilas

Mūsų Stutthofio nelaisvę yra aprašę prof. Sruoga ir prof. Yla. Vienas — poetas, genialus rašytojas, peržvelgė įvykių savo literato dramaturgo akimis, visų tų įvykių visuomenės, perspektyvoje, nesileisdamas į detales, smulkmenas, beveik nenagrinėdamas pasikurusių žmonių charakterių ir dalyvavimo toje dramoje. Kun.

Yla žvelgė į lagerį iš krikščioniškos filosofijos taško, nagrinėdamas sąlygas, sistemą. Jis jau palietė ir žmones, bet tik jų dalį ir gal daugiau išgerosios pusės. Jie abu buvo rašytojai. Aš, žvelgdamas į tą sąrašą buvusių kalinių, prisiminiau juos kaip žmones, kaip man Nukelta į 2 psl.

Skulptorės testamentas įvykdytas

Knyga apie tremtinius prie Laptevų jūros, pavadinta *Susitaikymas*, iliustruota Elenos Gaputytės instaliacijomis

Kartą į mūsų baraką atėjo du žmonės: vyras ir moteris. Rankose kiekvienas turėjo ryšulėlį. Buvo tamsu, ir jie paklausė, ar yra barake vaikų. Vaikų buvo. Kai jų akys priprato prie tamsos, jie pamatė pirmąjį: ant grindų gulėjo miręs iš bado ir skorbuto dešimties metų Jonukas Barniškis iš Marijampolės. Pasisakė, kad jie leningradiečiai. Leningrade iš bado mirę jų vienintelis sūnelis. Šiandien jo mirties metinės. Prisimindami jį, nelaimingieji tėvai surinko savo 3 dienų duonos daiktų ir atnešė badaujančiams lietuvių vaikams.

Dalia Grinkevičiūtė.
Ištrauka iš *Lietuviai prie Laptevų*

Elena Gaputyte gimė Drąseikiuose (Siaulių apskr.) 1927 metų kovo 21 dieną. 1944 metais, kai sovietų armija artinosi prie Lietuvos, ji kartu su broliais ir seserimi paliko savo tėvynę. Baigusi pabėgėlių įkurtą lietuvių gimnaziją Eichstadte, 1946 metais išvyko į Freiburgą (prancūzų okupuotoje zonoje, Vokietijoje), studijuoti dailę.

1948 metais Elena emigravo į Kanadą ir tęsė dailės studijas Montrealyje ir Toronte. Nuo 1953 iki 1956 metų ji dirbo Paryžiuje su skulptoriais Maurice Gimond dailės mo-

kykloje *Ecole des Beaux Arts*. 1956 metais iš Kanados persikėlė į Angliją, kur tapatytojo Peterio Lanyono paskatinta įsikūrė Kornvelyje, St. Ives mieste. 1960 metais ji ten atidarė *Sail Loft* galeriją. Persikėlusi į Londoną 1964 metais, ji trylika metų vadovavo skulptūros katedrai Londono universiteto Digby Stuart katedroje. Sekmingai dirbdama kaip skulptorė ir pedagogė, Elena gana vėlai ėmėsi kurti instaliacijas. (Instaliacija yra skulptoriaus kūrinys, kuris yra tiksliai laikinas — naujas būdas išreikšti konceptams ir savai filosofijai. Instaliacijoje medžiagos tampa „tarnais“ konceptams. Visa aplinka — erdvė, šviesa, garsas ir žiūrovų dalyvavimas — yra instaliacijos dalis.) Šitas postkūnis teikė jai galimybę sutelkti mintis ir jausmus į susitaikymo ir atleidimo temą. Pati būdama sovietų okupacijos auka ir tapusi pabėgėle, ji niekada neįsivaizdavo kartėlio tiems, kurie buvo atsakingi už jos tautos kancijas.

Elena jautriai išgyveno savo tėvynės likimą ir atidžiai sekė visa, kas vyko Lietuvoje. Jos namai Londone buvo savi visiems lietuviams, atvykstantiems iš Lietuvos į Angliją.

Nuo 1961 iki 1989 metų ji surengė 24 personalines parodas Anglijoje, Škotijoje, JAV, Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje. Nuo 1953 iki 1990 metų dalyvavo 29-iose grupinėse parodose. Turbūt prasminga, kad paskutinis kūrybinis skulptorių susitelkimas, kuriame ji dirbo jau sunkiai sirgdama, vyko jos tėvynėje, Nidoje, prie Baltijos jūros. Ir čia ji sukūrė savo paskutinę skulptūrą.

Elena mirė Londone 1991 metų spalio 4 dieną. Jos palikai pervežti į Lietuvą. Ji palaidota gimtajame Joniškėje greta savo motinos.

Skulptorės noras — paminklas tremtiniams

1989 metais visai atsitiktinai į Angliją gyvenusios lietuvių skulptorės Elenos Gaputytės rankas pateko unikalus rankraštis — gydytojos Dalios Grinkevičiūtės (1927-1989) 23 puslapių Sibiro prisiminimų knyga *Lietuviai prie Laptevų jūros*. Tai buvo tekstas, kurio velionė Elena Gaputyte ilgai ieškojo, norėdama įamžinti tremtinių atminimą, sukurti paminklą nekaltoms sovietinio teroro aukoms savo tėvyneje.

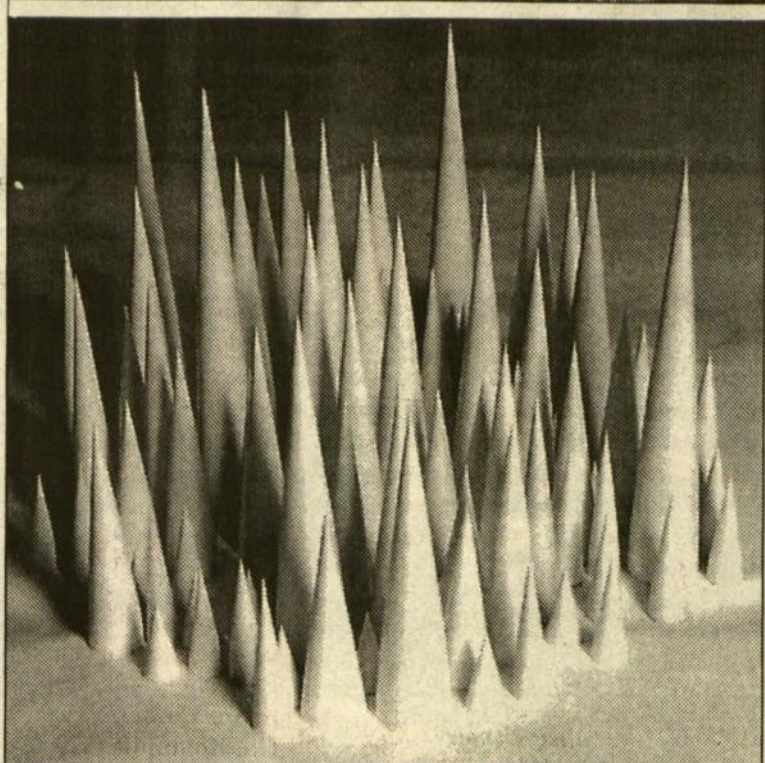
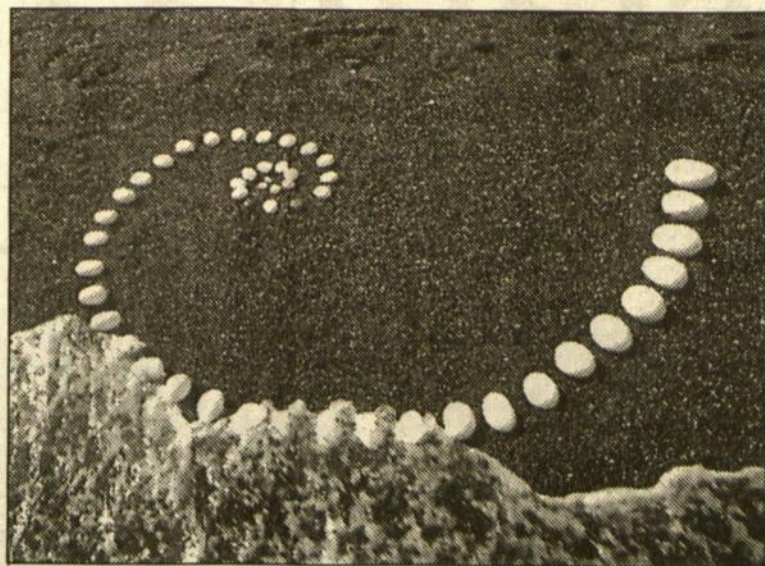
Lietuvos žmonių tragedija Gulagė iki šiol nėra pakankamai žinoma Vakarų pasaulyje. Viename iš pratarmės knygai juodraščių Elena rašė „Kada taikos sutartį kūrėjai paleidžia baltuosius baltusius su alyvmedžio šakele, šie gi Lietuvą, nuolat skriaudžiamą kaimynų tai iš Vakarų, tai iš Rytų, aplenkia.“

Elena nutarė išleisti D. Grinkevičiūtės prisiminimus lietuvių ir anglų kalbomis su savo kūrybos reprodukcijomis. Knyga turėjo pasirodyti 1991 metais, minint 50 metų nuo Lietuvos žmonių tremimo į Sibirą pradžios. Velionės pasiryžimas buvo didžiulis. Ji užsakė knygos vertimą, energingai ieškojo rėmėjų, kūrė galimus knygos variantus.

Iš velionės Elenos Gaputytės laiško, rašyto Irenai Veisaiti:

„Lietuvių tauta yra paženklinta sunkiu kryžiumi. Kiekviena jos karta šimtmečių šimtmečiais liudija pasibaisėtinais šurpiais žmogaus protui neaprepiamas kancijas. Jau taip yra, kad derlingą Lietuvos žemę kartas nuo karto nutrypia armijos iš Rytų ir Vakarų, išniekindamos visa, kas joje gyva. Ateina ir praeina karų rūstybės; ir didžiųjų kaimynų armijos namo sugrįžta, lietuvis savo rankomis atkasinėja pelenais paverstas sodybas. Ne veltui tiek graudulio lietuvių literatūroje, ne veltui tokios gailios raudos jos tautosakoje. Neatsitiktinai mano darbuose — instaliacijose išsivyravo žiburėlio elementas. Tos instaliacinės parodos, MALDA vadinamos, yra trumpalaikės, vienkartinės, prabylančios tik parodon atsilankusiems. Todėl eilę metų galvojau, jog reiktų šią atleidimo maldą skulptūroje palikti ateinančioms kartoms. Tam pasirinkau leidinio formą. Atidžiai ir kantriai „laukiau“ specialaus teksto. Nutariau tuo leidiniu paminėti vieną iš tragiškiausių lietuvių tautai įvykių — 50 metų sukaktį (1991 metų birželio 14 dieną) tremimų, kada tūkstančiai Lietuvos vyrų, moterų, senelių ir vaikų, jėga okupuoti iš Rytų sugrįžtų naktį į gyvulinis vagonus, pasibaisėtinose sąlygose buvo vežami į visus Sibiro kampus. Visi jie paskirti mirčiai nuo bado, šalčio, skurdo, ilgesio.“

Deja... Pradėjusi šį darbą, Elena dar nežinojo, kad jau serga nepagydoma liga, kad jos dienos suskaitytos. Jos jėgos seko. Vilčių įveikti negalima beveik nebėliko. Ji meldė Dievą, kad padovanotų jai bent dvejus metus, kad galėtų užbaigti savo sumanymą, savotiškai apvainikuojantį visą jos gyvenimo ir kūrybos kelią.

Tie metai jai nebuvo duoti. Pinigų knygai surinkti ji nespėjo. Galiausiai, suvokusi negailestingą realybę, Elena sudarė knygos komitetą, susidedantį iš 8 asmenų, prašydama, kad jie išleistų knygą, padengdami išlaidas iš pinigų, kurie bus gauti po jos mirties, pardavus jai priklausančią namą Londone.

Tūkstančiai Lietuvos vyrų, moterų, senelių ir vaikų buvo vežami į visus Sibiro kampus. Nutariau tuo leidiniu paminėti tremtinių sukaktį.
— Elena Gaputyte

Ši knyga, parengta ir išleista jau po Elenos Gaputytės mirties, yra savotiškas velionės skulptorės dvasinis ir kūrybinis testamentas. Jos pavadinimas: *Susitaikymas*. Tekstas anglų ir lietuvių kalba: Dalios Grinkevičiūtės prisiminimai — *Lietuviai prie Laptevų jūros*. Iliustracijos: Elenos Gaputytės instaliacijos. Irenos Veisaitės pratarmė. Knygą sudarė Živilė Šlekytė-Stanton. Spausdino Adrian Lack; „Senecio“ leidykla, Charlbury, Oksfordas. Išleido „Elena Gaputyte Trust“ 2001. 72 puslapiai teksto. Liuksusinis leidinys. Iliustracijos ir nuotraukos yra įklijuotos. Išspausdinta 250 numeruotų knygų. Kaina — 75 svarai sterlingų (105 JAV dolerių, 170 Kanados dolerių, plius persiuntimas). Užsakymams adresas: Elena Gaputyte Book, 124 St. Stephen's Road, Hounslow Mid-dx, TW3 2BW, England.

E. Gaputytės testamentą vykdytojai

Knygą apie lietuvių tremtinius, pavadintą *Susitaikymas*, skulptorė Elena Gaputyte iliustravo instaliacijomis (be pavadinimo), kurios pateikia medžiagą žiūrovų išgyvenimui ir interpretacijai.

Iš A. KANTVILO... Iš 1 psl. jie tada atrodė. Begalvojant apie tuos žmones, grįžo prisiminimas ir apie situacijas, apie įvykių eigą, kilo įvairūs siluetai tų veikėjų ir statistų gyvenimo tragikomedijoje (o gal ir dramoje). Tie žmonės, dauguma jų, jau yra iškeliavę į mirties ganyklas ir jiems jau vis tiek, ką likusieji apie juos pagalvos.

Apie Stuthoffo stovyklą Mus, lietuvius, pasitinka

Dar šiek tiek apie mūsų įkaitus. Gestapas iš Berlyno buvo gavęs instrukciją lietuvių pamokyti (aišku, lietuviai išsisąs ir atspirašys). Tai ir mokė, atvežė į kacetą. Atvykome mes ketvirtadienį. Sekmadienį visiems poilsio diena. Po rytinio patikrinimo rikiuotėje prie mūsų priėjo keli su juodais raiščiais ant rankovių, žaliais ir raudonais trikampiais ant krūtinių ir pradžio šaukti: — Professoren, Pfarrer (kunigai), Staatsanwalt (prokurorai), Rechtsanwalt (advokatai), Offiziere (karininkai), Studenten... Išžengė ir priekį prof. Jurgutis, prof. Sruoga, Mackevičius, kun. Yla su Lipniūnu, Liudzius, Kiškis, Kriaučiūnas, Stanevičius, Narakas, Mačiokas ir eilė kitų, išėjau ir aš... Išsivyrė už vielių tvoros puskilometrai, o gal ir daugiau į smėlio aikštę miške. Smėlis buvo purus ir minkštas kaip Nidoje,

mat Stuthofas buvo kopų papėdėje ir už jų galėjai girdėti Aismarių ūžimą. Poros šimtų metrų ilgio aikštės gale buvo beržinių rąstų krūva. Privedė prie jos ir pasakė kiekvienam paimti po vieną ant pečių ir nešti į kitą galą. Pasirinkti lengvesnių nebuvo kada, nes beveik prie kiekvieno nešėjo buvo „kapas“ su padoria lazduke rankoje. Žinoma, jaunieji griebėme po rąstelį ant pečių ir daug nelaukdami pasileidom į kitą galą. Prižiūrėtojai skendo į smėlį ir su nešėjais nebespėjo. Kitaip buvo senesniems: jie lyg devojų katrą rąstelį imti, todėl prižiūrėtojai patys parodydavo kurį kelti ir kaip tyčia parinkdavo ne patį lengviausią. O kai rąstas smukdavo nuo pečių ir kojos linkdavo, tai prižiūrėtojo lazda šokdavo į pagalbą, ne tiek keldama rąstą, kiek vandama nešėjo nugarą, rankas, galvą ir visokias kitas kūno dalis. Jaunesnieji sukomės, vengdami atliekamų smūgių, tačiau vargšai profesoriai, kunigai ir advokatai, o gal ir aukštesnieji karininkai, neišvengė didelės ir žiaurios pylos. Iš vieno galo sunešus rąstus, reikėjo juos grąžinti vėl atgal, paskui — vėl iš naujo iki 12-tos val. vidurdienio. Mušti gavom visi be išimties, bet vieni daugiau, kiti mažiau. Stebėjome, kad prof. Jurgutis parejo į lagerį, II-ąjį bloką, pats. Jo plika galva buvo kruvina, rankos sudaužytos. Bet kietasis žemaitis kaip Lietu-

vos lokys atlaikė specialų šventinimą ir koncentracijos lagerio pasveikinimą.

Šiltinė

Oi, ta šiltinė! Jau antrą kartą ji nusiaubė mūsų eiles, nes, kaip daug vėliau patyrėm, ir Germanas, ir Šapalas, ir Lipniūnas buvo jos pakirsti, kai jau laisvė buvo čia pat ir visur šeimininkavo lenkai, dar karo ugnims neužgesus.

Kelių asmenybių aprašymas

Sruoga Balys (21319), 47 m. Profesorius, poetas, rašytojas, viskas, kas tik galėjo būti. Daugeliui mūsų jaunųjų — Dievas, mokytojas, idealas. Neužtektų šimtų puslapių jį aprašyti, net ir man, nemo-kančiam. Didysis Aitvaras, vienišas praleidęs valandas tik su savo mintimis ir skausmu. Kai atsidarydavo (o tai būdavo retai), neapsakomo grožio žodžiai verždavosi srautais, verpetais, griūdavo lavinomis, užburdami, stebindami. Didžiųjų juos, kad jis mane pasirinko tos pačios antklodės ir čiuzinio dalininku, vėliau ir lovoje sutilpome. Kudas kaip gysla. Vietos neužgrobėdavau daugiau kaip tik savo pusę, gal dažniau prisipašaudamas prie lentos krašto, kad profesorius liktų daugiau vietos

blaškytis nemigo valandomis. Vėliau, laikams pagerejus, jam teko gera lovos vieta prie lango, apačioje, pačiame kampe. Grįžęs iš darbo jis galėjo atsisėsti ant lovos krašto ir žvilgsniu skristi į savo mėlyną ošimą ar vėjo dukimą. Norėčiau galvoti, kad su Sruoga mane kažkas surišo jau nuo pat pirmųjų dienų. Tai nebuvo vien tik ta pati antklodė, čiuzins ir utėlės, kurios mus edė bei čiulpė.

Meniška dūša: „Žiūrėkit, koks gražus dangus!“

Mes stovėjom ir laukėm, kol visos darbo kolonos praeis pro vartus, sustos prie savo blokų virtinėse po dvidešimt, ir prižiūrėtojai patikrins, ar visi sugrįžo iš darbo, ar ko nors netrūksta, atraportuos, nuims kokį dešimtį kartų kepurės ir vėl jas užsidės, pagiedos... Jau pradėjo lyg ir temti, nes besileidžianti saulė pasislėpė už debesų. Gal laisvės ir namų ilgesys, gal Velykų artuma, gal kitas koks jausmas pravėrė akis plačiau ir tada pastebėjau, koks gražus buvo dangus. Saulės spinduliai keliais plačiais pluoštais kilo iš po debesio, visa vakarų pusė, rodos, degė. Vėjas keitė debesų formacijas, maišė tai išskleidamas visišką šviesą, tai

paslėpdamas šešėlyje. Iš viso spalvų žaidimo galėjai spėti, kad naktis bus vėjuota, tokia gal ir rytdiena. Tokio dangaus gražumo dar nebuvau matęs. Mūsiškiai stovėjo tylūs, nuleidę galvas, susimėtę į kuprą. Tada aš pasakiau: „Vyrų, žiūrėkit, koks gražus dangus!“ ir Sruoga tada pridėjo: „Matai kur meniška dūša, nežiūri į žemę, o aukštyn“. Gal nuo tada man Sruoga tapo toks artimas, gal aš pasirodžiau jam irgi artimesnis...

Kun. Yla Stasys (21257), 34 m. Tai šviesi asmenybė, turbūt idealus kunigas, tikras krikščionis. Esu daug kartų jį užpykęs, atspirašęs ir vėl užpykęs. Buvau per daug nekantrus, visada revoliucionierius ir kiekviena priešiniga smulkmena erzindavo, jei atrodydavo, kad tai ne taip, kaip aš galvoju. Tad ir reikėjo kun.

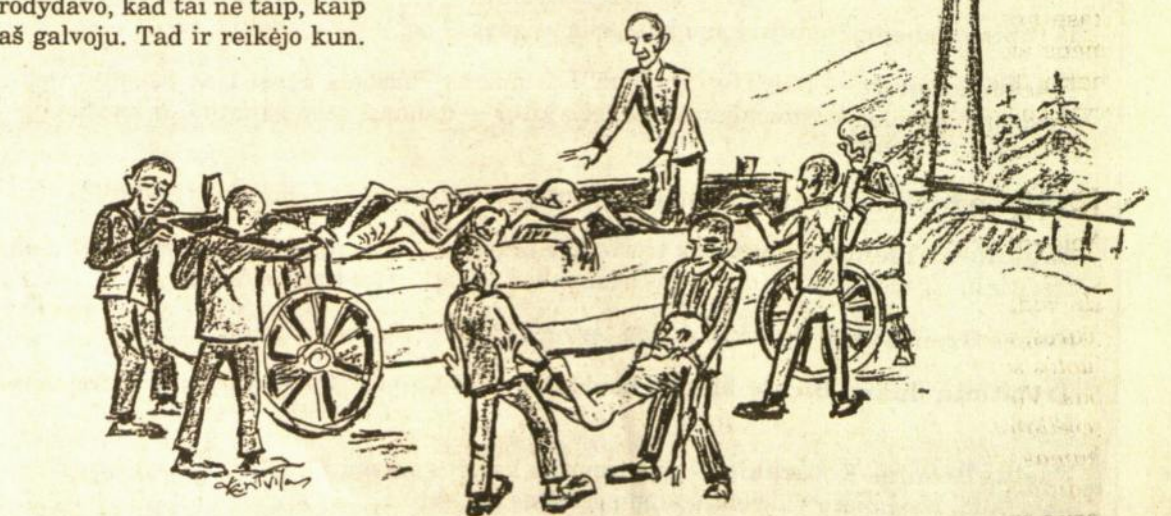
Ylai mane raminti, šlifuoti. Gal ir daugiau tokių nenuotamų buvo, tai, turbūt, ir jiems kunigas padėdavo. Su Yla buvo nesunku pabūti, pasišnekėti. Jis irgi buvo vienas Sruogos aitvarų, rašė eiles. Švelnus, tačiau galėjo išdėti teisybę į akis.

Aš atsipirkdavau kunigams už savo „piktžodžiamą“, nupaisydamas altoriaus paveikslą, kad tarplovinė bažnyčia turėtų bent kokius ženklus, kokį šventojo atvaizdą. Su pieštuku ir penzeliuku nesunku įsigyti draugų.

Kun. Lipniūnas Alfonsas (23332), 38 m. Vilniaus pamokslininkas, kapelionas, buvęs vyskupo Paltaroko kunigas, gal tikrai šventas žmogus. Vargo dienomis jis buvo

stiprintojas ir paguoda. Tylus ir visada besišypsantis pro storo stiklo akinius, visada lyg klausiantis, kuo galiu padėti? Laikams pagerejus, nuolankus atsidaivimas bei artimo meilė nebebuvo taip svarbu, ir kun. Lipniūnas vėl pasirodavo pamokslininku, avelių ganytoju. Avelių, kurios buvo ne vien tik baltos ir gražia vilna, bet ir juodos, ir susivėliusios, gal ir avinas ar ožys jų tarpe pasitaikydavo. Neiškęsdavo Lipniūnas kartais nebakstelėjęs lazda...

Nukelta į 3 psl.

Ranka užrašyta: Krematoriumo darbo komanda pradeda savo rytinę rinkliavą... A. Kantvilo piešinys

STASĖ DZENUŠKAITĖ

1950-53, Mordovija

Minint mūsų tautiečių išvežimus į Sibirą, mūsų dėmesys nukrypo į Lietuvos jaunimo katalikiškam švietimui daug nusipelnusią pedagogę, edukologijos dr. Stasę Dzenuškaitę. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 10 metų ji ugde naują tikybos mokytojų kartą, dėstydamą krikščioniškąją pedagogiką Vilniaus pedagoginiame universitete; parengė bendrąją ir individualią katalikų tikybos mokymo programas, rūpinosi visų 10 vadovėlių parengimu ir kartu su Ritone Šalkauskiene parašė tikybos vadovėlių vidurinės mokyklos paskutinei, dvyliktajai klasei. Savo gyvenimo jaunoje dienoje Dzenuškaitė buvo ištremta į Sibirą. Ten, Mordovijoje, sunkių darbų koncentracijos stovykloje gimė jos poezija.

Nepalaužiama ištikimybė, nuvedusi į Sibirą

Stasė Dzenuškaitė, gimė spalio 24 d., Šeduvoje, giliai tikinčių ir praktikuojančių katalikų šeimoje. Iki suėmimo mokėsi Kauno universitete — buvo baigusi keturis Istorijos-filologijos kursus lietuvių kalbos ir literatūros specialybėje. Studijuodama dirbo Enciklopedijų, žodžių ir mokslo literatūros leidykloje jaunesniąja redaktore. 1949 m. pavasarį buvo suimti, kaip liaudies priešai ir tėvynės išdavikai, leidyklos direktorius Bronius Vaitiekūnas ir redakcijos vedėja Birutė Valušytė. Jie nepritarė stalinizmui, gaivino ir puoselėjo tautinę kultūrą ir mokslą, domėjosi pasaulio kultūra ir filosofija, pritarė Rericho kultūros paktui, pripažino dvasinių vertybių prioritetą. Už tai Dzenuškaitė tuos asmenis labai gerbė. 1949 m. gegužės mėn. atvežusi maistą į Vilniaus saugumo kalėjimą, buvo tuoj pat pradėta persekioti ir Vilniaus gatvėje sulaikyta. Tą pačią dieną gražiuoju ir piktuoju ją spaudė pasidaryti saugumo agente, o nesutikęs uždarė į kalėjimą, kur buvo tardoma ir verčiama patvirtinti, kad leidyklos vadovai šmeižė tarybinę santvarką, varė antisovietinę propagandą, propagavo buržuazinę kultūrą, turėjo ryšius su partizanais, siekė nuversti sovietų valdžią, laukė Amerikos išvadavimo, klaidino jaunimą, diegė idealistinę pasaulėžiūrą. Pasisekė atsilaikyti prieš daugkartinį psichologinį spaudimą ir smurtą — priešų naudai neliudijo. Pasisekė atsilaikyti ir prieš daugkartinį prievartavimą dirbti saugumui. Todėl 1950 05 27 ji buvo už akių nuteista 5 metams pagal RTFSR BK str.: 58-10 pirmąją dalį ir 58-11 (tėvynės išdavimas). „Bausmę“ atliko Mordovijos specialiuose lageriuose — Potmoje. Kadangi ir ten nesutiko talkininkauti saugumui, dirbo pačius sunkiausius darbus: kirtu mišką, rovė kelmus, kasė griovius, krovė brigadoj teko iškrovinėti daugybę akmenų anglių, tūpinti sunkiausias krovinius, dirbant dieną ir naktį, kai keldavo 3 ar 4 kartus, atvažiuojus traukiniams, o rytą be miego — vėl į sunkų darbą.

Ištikimybė garantavusios versmės

Apie savo tremties patirtį dr. Dzenuškaitė rašo:

„Ir man (kaip visiems politikiniams) teko: spygliuotos užtvaros, nuolatinės žeminančios bausmės, barakų tvaikas, ginkluotos sargybos su šunimis, karceris, alkis, alinantis vergo darbas. Viską pakelti padėjo: tikėjimas ir malda; meilė Lietuvai, tėveliams, seserims, artimiesiems; likimo draugių žmoniškumas, dvasinis tvirtumas; eilėraščių kūrimas, vidinis orumas, išdidumas; viltis sugrįžti į žmonišką gyvenimą, tiesos pergalė prieš smurtą; per radijo tašką girdima klasikinė muzika, spalvoti sapnai, mūsų tylios dainos, giesmės, Mamos su seserimi siuntinukai. Labiausiai — Tikėjimas amžinosiomis vertybėmis, pasitikėjimas Dievu, sunkiausiais momentais tiesiog juntama čia pat esančio Kristaus globa“.

MIŠKE

Pušys aukštos, išlakios,
kaip šventyklos kolonos,
miškan kaip šventyklon einu — — —
Tai kas, kad aš čia
be dalios, be malonės,
kad kalinio rūbą vilkiu.

Tai kas, kad nuo kirvio,
atšipusio pjūklo
aš rankų gyvų neįjuntu, —
kasdieną miške
vis kartojas stebuklas:
kad belaisvė esu, pamirštu.

Tegul tas stebuklas
akimirkai duotas,
po jo vėl aplinkui gūdu,
bet šito stebuklo
siela vainikuota
lengviau sunkų kirvį keliu.

Pušys aukštos, išlakios,
kaip šventyklos kolonos...
Mišku taip baugino mane,
bet miškas man duota
šviesioji malonė
lagerio siaubo sapne.

SIUNTINĖLIS

Siuntinėlis
už auksą brangesnis.
Siuntinėly —
n-mų šiluma.
Gal Komunija
tikrai šventesnė
už tą Duoną,
kur siunčia Mama.

KARUSELĖ

Dieną — naktį vis sukas
Karuselę paklaikus —
kameros,
tardymai,
vielos spygliuotos;
tvaikas barakų,
kratos ir kratos,
sargyba ginkluota;
kirviai ir pjūklai,
kūjai, laužtuvai,
rankos sutinę ---

Ir Tu —
sapnuose,
maldose,
viltyse
išgodota,
Brangioji Tėvyne!

KALĖJIMO KŪČIOS

Kalėdaitis —
susmegusios duonos kriaukšlėlis.
Aguonų pienas —
ašarom pasaldintas vanduo.
Kūčių stalas —
išsiklaipę kalėjimo nariai.
Kūčių staltiesė —
apspuręs apklotas ant jų.

Bet Tu niekad
taip arti dar nebuvai, o Dieve,
kaip šį vakarą
čia su mumis pulkely kalinių. —
Ir pavirto duona
į baltą spindinčią plotkelę,
ir pamiršom,
kad šianakt neturime namų.

MOTINAI

Žinau,
kaip lauki Tu,
prie lango pasirėmus.
Žinau,
kaip lauki Tu
sugrįžtančios dukters.
Juk šypsos ji kasdien
Tau
iš paveikslų rėmų,
tik į duris,
kažin kada pabels...

Girdžiu,
kaip raudi Tu,
ant rankų pasirėmus.
Girdžiu,
kaip raudi Tu
negrįžtančios dukters.
Tai kas, kad šypsos
Tau
ji iš paveikslų rėmų,
jei į duris
kažin ar bepabels...

RANKOS

Mano gležnos, mažos, baltos rankos...
Aš maniau, jos glostys, glamonės, rašys. —
Nerimas ir baimė sieloj tvenkias,
kaip kirtiklio, kaip laužtuvo svorį atlaikyt?

Pilkos žemės, juodos akmenų anglių dulks
Smelkiasi pro odą lig pat smegenų. —
Prakaitas kaip juodas kraujas sunkias,
Laša žemėn kaip sula beržų baltų...

Kas iš jūsų liko, mano rankos švelnios?
Ar pažins jus motinos galva žila?
Ar pažins jus mylimojo delnas?
Koks šaltinis jus nuplaus, kokia rasa?

NEJAU?

Kur grožis, išdidumas, kur žmogaus didybė?
Kur pančius laužanti tikėjimo galia?
Nejau tik muzikoj, paveiksle, tikrai knygoj,
Nejau tik dainoje gyvena didvyrių dvasia?

Nejau tik ilgesys beribis ir bekraštis,
Kaip kelrodė žvaigždė vis preiky eis, vilios?
Nejau vis klupdama veržiuos į laisvės kraštą,
Tik ji pasiekę spygliuotos užtvaros neduos?

Nejau kalėjimas krūtinėje atšaldys norus,
Nejau tikėjimą ir viltį kaip vagis išplės?
Nejau?!
Tada kodėl, kaip saulės, duonos, oro
Man reikia laisvės, mylinčios širdies?

Tada kodėl dvasia nerimsta, blaškos, rauda,
Ir toj gyvenimo duobėj nerims ji niekados?
Kaip trokšdama žuvis visa esybe gaudo
Kibirkštėles ir grožio, ir šviesos.

MALDA

Ar tau, saule motule, negaila?
Nuo karščio sukepus burna,
Karštis sulenką nugarą peiliais,
Ant rankų, ant veido — druska.

Druskos šarvu pavirtęs drabužis —
Pabalo suklekta pilka...
Kur gi tu, debesėli drauguži,
Gal uždengtumei saulę ranka?

Gal atsiųstum lietaus bent lašelį —
Medinis liežuvis burnoj,
Lūpos žodžio pratarti negali,
Taip vakar, šiandien, taip rytoj — — —

Nežinojau, motule saulele,
Kad kada šitaip lauksiu laidos,
Tu sutrumpink vidudienio kelią,
Išklausyki tos mano maldos.

ŽIEMA

Sninga ir sninga,
snieguos iki juostos
mažą kirvį prieš didelį medį keliu, —
svyra rankos žemyn,
rieda ašaros skruostais,
nieko daugiau negaliu.

Sninga ir sninga,
snieguos iki juostos
mažą širdį į didelį dangų keliu, —
vėl atgaunu jėgas,
maldos siela paguosta
žiemą iškęsti galiu.

PAGALVĖLĖ

— Vargana kalinių pagalvėlė,
Kiek tu ašarų — perlų slepi- - -
Galvos svyra kaip Vėlinių gelės,
Kaip jurginai, šalnos pakirsti.

Galvos svyra. Į pagalvę sunkias —
Ilgesys. Prakeikimai. Malda.
Ir atodūsiai sunkūs, oi sunkūs,
Kaip ta nepelnyta skriauda.

— Vargana kalinių pagalvėlė,
Kaip sesuo mano miegą globok,
Daugel ašarų kantriai pakėlei,
Ir man lašą kantrybės tu duok.

— Vargana kalinių pagalvėlė,
Kaip prie motinos galvą glaudžiu,
Tu kaip motina priglobi gėlą,
Neišduodi šventų paslapčių.

Tu kaip motina ašaras globstai,
į drožles kaip perlus jas slepi, —
Naktimis, pagalvėlė, paguosk tu,
Dienos — pamotės duona rūpi.

Iš A. KANTVILO... Iš 2 psl.
kokiam nu-
triušusia uodega avinui, pa-
kreipdamas užsispyrusį ožį
pro siauras dureles. Ret-
kartiais susikapodavo su Ra-
polu, pažįstamu iš Vilniaus
laikų, nes Rapolas kartais pa-
leisdavo kokią špilkutę į ku-
nigų pusę, o ir kunigų kan-
trybė turi ribas. Kai aš pats
nebuvo labai dievotas, tai
tarp manęs ir Lipniūno visada
kažkas stovėdavo. Negauda-
vau nuo jo pamokymų ar pas-
tabų, bet šiek tiek atviriau
niekada su juo neišsikal-
bėdavau. Jis buvo irgi ne-
paprastai darbštus, nieknie-
kiam neturįs laiko, visada
užsiėmęs, visada skubęs: ar
su knyga, ar su užrašais, ar
laikydamas mišias. Vėliau
suzinojau, kad vedė apaš-
talavimo darbą ir kitų kalinių,
ne vien mūsų, grupėse. Man
rodos, jis buvo gan vienišas,
gal ir labai vienišas, užsi-
dars. Iš tikrųjų, mūsų tarpe
jam buvo gan sunku surasti
draugą. Jis visgi stovėjo labai
aukštai ir savo gyvenimu, ir
įsitikinimais, ir jam nusileisti
prie žemės ne visai buvo leng-
va.

Jurgutis Vladas (21321),
57 m. Profesorius, vaikščio-
janti enciklopedija, neišmatuo-
jamas žinių šaltinis. Mums,
menkesniems jaunuoliams,
buvo viskas: mokytojas, auto-
ritetas, gal net Dievas. Visada
su knyga, užsiėmęs: skaito
arba rašo. Plika galva lyg nuo-
gas, kelys truputį pakreiptas į
šoną, didelis ir stambus žem-
maitiškas ažuolas. Kantrus ir
kietas. Per daug didelis erudi-
tas, kad įsiveltų į smulkias
gincus, piktumus, pajuokas ir
„tarkavimą“. Jonas Noreika
buvo jo „mokintinis“, kaip Jė-
zui apaštalas. Kai kuriems vy-

polas Mackonis — Vilniaus ir
lenkų klausimu, apie žurna-
listiką, dr. A. Kučinskas — is-
torinėmis temomis, pulkinin-
kai Blažys ir Maciokas —
aviacijos srityje, Narakas —
karinėse srityse. Kartais pa-
vykdavo pagauti ir prisišne-
kinti prof. Sruogą, kuris ga-
lėdavo kalbėti valandas gra-
žiausia poezija apie vokiečių,
rusų, anglų literatūrą. Dr.
Starkus irgi sekmadieniais
prisidėdavo, dalindamasis me-
diciniškom, higieniškom ži-
niom. Prof. Mackevičius daug
papasakodavo iš teisinės sri-
ties, kunigai neįkykštėjo savo
išminties religinėje ir filoso-
finėje srityje. Būdavo viso-
kiausių pasikalbėjimų, semi-
narų, visokių studijų apie
masonus, tautininkus, volde-
marininkus, apie sukilimą,
laikinąją vyriausybę, Kubi-
liūną, okupaciją, Gestapą, na-
cizmą, komunizmą, Kanto fi-
losofiją, Spinozą, Dekartą, He-
gelį, Šopenhauerį. Apie Kip-
rą Petruską, mūsų operą,
teatrą, amatus, žemės ūkį.
Galėjai prisisiurbti išminties
ir mokslo kaip siurbelė kraujo,
kaip sausa kempinė, kad sme-
genys sunkėsi per kaukolę ir
visas kūnas žlugdė inteli-
gencija. Manytum žmogus,
kad darėmės geresni, doresni,
tolerantiškesni, dosnesni, mei-
lesni.

Nei velnio! Pykomės, gintijo-
mės beveik iki peštynių. Rie-
jomės, lyg būtume seni partijų
„aparatai“. Tačiau būdavo
ir momentų, jų gan daug, kad
vienas kitą gerbėme, gailė-
jome, užjautėme, mylėjome
kaip jaunesnį brolių, meldėmės,
ėjome prie komunistų, klau-
sėme mišias. Buvome žmonės
su klaidomis bei silpnybėmis
ir su dorybėmis, pasišven-
timu, ištverme bei pasiaukoji-
mu.

Ranka užrašyta: Prof. Sruoga
laikėsi iš paskutiniųjų. Bet jo
širdis, matyt, sunkiai „bevežė“.

Jis stigo kvapo, glaudė galvą prie vieno pečių, prie kitų...
A. Kantvilas piešinys

resniesiems „rašto žinovams“
Jurgutis buvo lyg ir per dide-
lis, tai dažnai jie pasitraukda-
vo į šalį, kad profesoriaus
šešelis neužtemdytų. Jurgutis
buvo mokytojas, jis negalėjo
likti be mokinių, studentų,
todėl ir kacete sukūrė univer-
sitetą — akademiją su paskai-
tomis, seminarais, studijomis.
Valandas galėjai jo klausytis,
jei tik tos dienos nuotaika lei-
davo širdžiai ir protui atsi-
daryti naujoms žinioms, nau-
joms idėjoms.

Prof. Jurgutis akademijoje
laisvalaikio metu

Susirinkdavom iš visų pa-
kampių visi ir klausydavom
paskaitų visokiausiom temom.
Prof. Jurgutis, žinoma, galėjo
kalbėti bet kokia tema ir jo
paskaitos būdavo pasakiškai
įdomios. Skaitė paskaitas Ra-

1945 m. žlugus nacių Vo-
kietijai, A. Kantvilas ir kai ku-
rie kiti jo likimo draugai atga-
vo laisvę, bet kai kurie mirė
Stutthofe, nebesulaukę iš-
laisvinimo. Aleksandras Kant-
vilas vėliau taip atsiliepė apie
anuos nelaisvės metus:

„Aš nekeikiu tų laikų. Daug
skausmo patyriau ir paže-
minimo, tačiau dar daugiau
išmokau. Išmokau suprasti
skausmą, išmokau iškęsti jį,
taip pat atleisti. Aš nekeikiu ir
tų žmonių. Pagaliau, kam gi
pikta nešiotis ilgai savo šir-
dyje: geriau jau atleisti ir ne-
hankinti savęs kerštu.“

Šiuos Prisiminimus Aleksan-
dras Kantvilas parašė 1990
metais. Mirė 1997 m. kovo 20
d., Hobart, Tasmania, Austr-
lijoje.

